

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

מלאכות האסורות מן התורה בשביעית

יחידה מספר 6

ביחידה הקודמת הגדרנו באופן כללי אלו מלאכות אסורות מדאורייתא ומדרבנן בשמיטה. ביחידה זו נברר ביחס למספר מלאכות: אם הן אסורות מן התורה, ומהו גדרן. נתמקד בשלוש מלאכות: חרישה, נטיעה, וזמירה.

חרישה

ביחידה 2 למדנו על המחלוקת מהו המקור לתוספת שביעית:

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

תנאי: "בחריש ובקציר תשבת", רבי עקיבא אומר: אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית - שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע, אלא: חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית, וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית

רבי עקיבא אומר שכבר ידוע לנו שהחריש אסור בשביעית. אם כך, בהכרח הפסוק היתר רומז לאיסור בזמן אחר: בתוספת השביעית. לעומתו, רבי ישמעאל לומד את תוספת השביעית מהלכה למשה מסיני, המתירה לחרוש שדות בזמן תוספת שביעית בתנאים מסוימים (ההלכה הנקראת 'עשר נטיעות', עיי"ש). מכך שמותר בתוספת השביעית בתנאים מסוימים, משמע שבשביעית עצמה ודאי שאסור (ואף בתוספת שביעית אסור אם התנאים אינם מתקיימים).

אם כך, יוצא שרבי עקיבא ורבי ישמעאל מניחים שאסור לחרוש את השדה בשביעית.

התנאים מסכימים שאין צורך בפירוט של הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" לעניין השמיטה, מכיוון שברור שיש איסור דאורייתא לחרוש בשמיטה (מעבר לכך שרבי ישמעאל דורש "מה חריש רשות אף קציר רשות", שימו לב שההלכה למשה מסיני מתירה חרישה בזמן התוספת. כלומר - איסור החרישה בשמיטה עצמה כבר ידוע לו מראש!).

מצד שני, ביחידה הקודמת (מספר 5) למדנו:

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתביניהו רחמנא? למימרא: דאהני תולדות - מיחייב, אאחרנייתא - לא מיחייב

אם אין חיוב על מלאכות אחרות, כיצד מניחים רבי עקיבא ורבי ישמעאל שכבר ידוע לנו שהחרישה אסורה בשמיטה?

מתברר שיש מחלוקת אמוראים אם לוקים על החרישה בשביעית:

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

איתמר, החורש בשביעית, רבי יוחנן ורבי אלעזר. חד אמר: לוקה, וחד אמר: אינו לוקה ... מאן דאמר אינו לוקה - אמר לך: מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתביניהו רחמנא? למימר דאהני תולדות הוא דמיחייב, אתולדה אחרנא - לא מיחייב

ביחידה הקודמת למדנו מחלוקת מדוע הותרו מלאכות מסוימות. האם זה מפני שניתן להקל בשמיטה בזמן הזה, המחייבת מדרבנן בלבד, או מפני שרק המלאכות המפורשות בפסוק אסורות בשמיטה. הגמרא מציגה שהמחלוקת אם לוקים על החרישה תלויה במחלוקת זו. בהמשך היחידה התרשמנו שלהלכה התקבל

שלוקים רק על ארבעת המלאכות הללו. אם כך, לכאורה יש לפסוק כמאן דאמר שאין לוקים על החרישה, לכאורה בניגוד להנחתם של רבי עקיבא ורבי שמעאל!

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית, שנאמר "ושבתה הארץ שבת לה", ונאמר "בחריש ובקציר תשבות", וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה, שנאמר "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור"

הלכה ב

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות.

הלכה ג

וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרט הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותו מכת מרדות.

הלכה ד

כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהן.

לכאורה הרמב"ם אומר כך: "בחריש ובקציר תשבות" אינו יוצא מידי פשוטו, והחרישה בשמיטה אסורה באיסור עשה מדאורייתא. אין לוקים על איסור זה, אך מתחייב מכות מרדות. כך מבארים רבים ממפרשינו:

שער המלך הלכות שמיטה ויובל פרק א

מבואר הוא דלכ"ע חרישה בשביעית עובר בעשה ולא פליגי אלא בענין מלקות

לכולי עלמא החרישה בשביעית אסורה מן התורה. המחלוקת היא רק אם לוקים על חרישה.

❖ הרחבות – פירוש מחודש של הר"ש לדרשה

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

ומ"מ אין צורך לזה, שאף אם לא היה אפשר לפרש הכתוב בשביעית, כיון דבאינו ענין תנחו ענין דרשינן ליה, כאשר ביארו בירושלמי, אין לחוש לכך

מהר"י קורקוס מסביר שאין צורך בכך. המקרא אינו יוצא מידי פשוטו, גם אחרי דרשת חז"ל. הוא מביא את יתר הראיות לכך שהחרישה אסורה מן התורה:

וכן נראה ממה שאמר רבי עקיבא "אם לענין שביעית הרי כבר נאמר שדך לא תזרע" וגוי' משמע דפשיטא ליה דחרישה בשביעית אסירא ליה מן התורה, ועד כאן לא פליגי רבי שמעאל אלא בשני פרקים ... אבל בשביעית גופה לא פליגי ומודה שהחרישה אסורה מן התורה

ונראה שהדבר מוכרח מעצמו, דכיון דאתאי הלכתא למיסר שלשים יום קודם בחרישה, ודאי דבשביעית גופה אסורה החרישה מן התורה, ובכלל "ושבתה הארץ שבת לה" היא, דודאי לא אתאי הלכתא לאסור בתוספת מה שאפילו בשביעית עצמה אינו אסור אלא מדרבנן

ומעתה לכך כתב רבינו פסוק זה כאן, להודיענו שאיסור חרישה בשביעית אסורה מן התורה, והלכתא גלי לן דבכלל "ושבתה הארץ" היא, והסמיך אותה רבינו לפסוק זה שנזכר בו חרישה בפירוש.

ואפשר עוד דכולי עלמא מודו דמלת "חריש" לצורך חרישה בשביעית גופה הוא דאתא ... לא מייתר לרבי עקיבא אלא מלת "בקציר", דאלו מלת "בחריש" אצטריך למיסר חרישה בשביעית מדאורייתא, אלא דסבר רבי עקיבא כיון דבקציר אתא לתוספת, בחריש נמי לתוספת

מהר"י קורקוס מציע שני דרכים להבין את דרשת הפסוק "בחריש ובקציר" באופן האוסר את החריש בשביעית, אך אינו פוגע בדרשת חז"ל:

א. המקרא אינו יוצא מידי פשוטו. זה שיש דרשה לא משנה את הפשט האוסר חרישה בשביעית.

ב. עיקר הדרשה מבוססת על המילה "ובקציר" (שהרי כבר נאמר "את ספיח קצירך לא תקצור"). אזכור החריש נותר לאיסור החרישה בשביעית.

ברם, פאת השלחן מבאר את הלימוד באופן דומה, אך עם מסקנה הפוכה:

בית ישראל פרק א ס"ק א

רבנו פוסק דאינו עובר אפילו בעשה על חרישה ... סבירא ליה לרבנו דרבי ישמעאל סבירא ליה גם כן דקרא דבחריש ובקציר איירי בשביעית, וקמ"ל דמותר לקצור העומר בשביעית ... ולא כתבה תורה "בחריש" אלא לדמויי לקציר, כמו חריש רשות, היינו שאין שום חריש מצווה, דמצא חרוש אינו חורש, הכי נמי קציר דקרא מיירי בכי האי גוונא דהוא רשות, אבל קציר מצווה, דהיינו קציר העומר, דהיינו דאם מצא קצור קוצר, (ד)דחי שביעית

פאת השלחן מסכים שעיקר הדרשה נלמדת מהמילה "בקציר", והמילה "בחריש" נועדה רק ללמד על מלאכה שאין בה צורך כלל לעומר. המשמעות היא שהוא אינו רואה מכך מקור לאיסור חריש מן התורה. לשיטתו, לפי הרמב"ם אין איסור דאורייתא בחרישה כלל. דבריו לכאורה מוכחים מכך שבהלכה ד' הרמב"ם כותב שעל חרישה לצורך האילנות מקבל מכות מרדות. מן ההקשר נראה שאין הבדל בין החרישה לבין יתר מלאכות דרבנן המחכרות שם.

כיצד יסבירו זאת הסוברים שלפי הרמב"ם יש איסור תורה בחרישה? אפשרות אחת היא שאין לוקים על החרישה מפני שהיא אסורה כעשה בלבד. ובכל זאת, אין הצדקה שלא ייענש לפחות כעובר על איסור דרבנן. אך הרדב"ז מציע אחרת:

שו"ת רדב"ז חלק ה ללשונות הרמב"ם סימן קצו (אלף תקס)

הנכון בדברי הרב ז"ל דשלשה מיני חרישה יש :

- א. חרישה לתקן את הקרקע לא נאסרה מן התורה כלל, וזו היא שכתב הרב ז"ל באותו פרק: כיצד? החורש או החופר לצורך הקרקע וכו'
- ב. חרישה לחפות את הזרעים, וזו זריעה ממש היא. והשתא נימא דזריעה וקצירה תרווייהו כתיב בעשה ולא תעשה שנאמר בחריש ובקציר תשבות והיינו עשה ובלא תעשה שנאמר שדך לא תזרע את ספיח קצירך לא תקצור.
- ג. עוד יש חרישה שלישית שהיא לגדל האילנות, שהיא בכלל זריעה כמו שהזמירה היא תולדה דזריעה, שהיא לגדל האילן ולהצמיחו, כן החרישה לצורך האילנות הוי בכלל זריעה, שעל ידי חרישה זו גדל האילן נמצאת למד דחרישת האילנות בשביעית אסורה מן התורה, ולכן דקדק הרב ז"ל בלשונו "החופר או החורש לצורך הקרקע", דווקא לצורך הקרקע הוי איסורו מדרבנן, אבל לצורך הזרעים או לצורך האילנות הוי איסורו מן התורה

הרדב"ז מסביר שהחרישה לצורך הקרקע עצמה, שאיננה משפיעה ישירות על הצמחייה, איננה אסורה. כלל חרישה לצורך חיפוי הזרעים היא חלק בלתי נפרד מהזריעה: זו הזריעה – הכנסת הזרעים לקרקע וחיפויים. החרישה השלישית היא המותרת במיוחד בתוספת שביעית, החרישה המסייעת לצמחייה. חרישה זו מותרת בתוספת שביעית, ואסורה בשביעית מן התורה מכיוון שהיא משפרת את הצמחייה באותו האופן שהזמירה משפרת את הצמחייה!

כך מסביר הרדב"ז שהרמב"ם מדגיש שהחפירה וחרישה המותרות הן "לצורך הקרקע". החזון איש חולק על הדיוק:

חזון איש שביעית סימן יח אות ג

העיקר דחרישה מן התורה לכולי עלמא (אסורה) ל' יום לפני ראש השנה, וכל שכן בשביעית עצמה ומה שדקדקו מלשון הרמב"ם אין זה דקדוק, שאין זה עיקר מקומו, ולא בא לשלול אלא איסור שאר עבודות החזון איש סובר כאפשרות השנייה שהזכרנו: החרישה בשביעית אסורה מדאורייתא באיסור עשה, ולכן עונשה מכות מרדות בלבד.

לסיכום:

מצד אחד, רבי עקיבא ורבי ישמעאל דורשים את תוספת השביעית ממקורות מהם משמע שבשביעית החרישה אסורה. מצד שני, הגמרא במסכת מועד קטן מביאה מחלוקת אם לוקים על החרישה, ומשמע שלהלכה החרישה איננה אסורה מן התורה. הרמב"ם פוסק שכל העושה עבודה מעבודות הארץ עבר על עשה. הוא מזכיר בהקשר זה את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות". מצד שני, אינו לוקה אלא על ארבעת האבות המפורשים. החופר או חורש לצורך הקרקע, מקבל מכות מרדות. שער המלך מבאר שהרמב"ם סובר שמוסכם שהחורש עובר בעשה, והמחלוקת במסכת מועד קטן עוסקת רק בשאלת המלקות.

ועדיין נשארת השאלה: כיצד הרמב"ם מצדיק את השימוש בפסוק "בחריש ובקציר" לעניין שמיטה, כאשר למדנו שהיא מלמדת על קציר העומר? המהר"י קורקוס מציע שני הסברים:

- א. המקרא אינו יוצא מדי פשוטו. זה שיש דרשה לא משנה את הפשט האוסר חרישה בשביעית.
- ב. עיקר הדרשה מבוססת על המילה "ובקציר" (שהרי כבר נאמר "את ספיח קצירך לא תקצור"). החריש נותר לאיסור החרישה בשמיטה.

פאת השלחן לומד באופן דומה, עם מסקנה הפוכה: המילה "חריש" שבפסוק מלמדת רק את העיקרון שהחרישה איננה דרושה לעומר. ממילא עולה שאין איסור לחרוש בשביעית כלל. לכאורה דבריו מוכחים מכך שבהלכה ד הרמב"ם פוסק שאין לוקים על על החרישה.

החזון איש פוסק שהחרישה אסורה מן התורה. ברם, היא אסורה באיסור עשה, ואין לוקים עליו. לכן הרמב"ם אומר שמתחייבים עליה מכות מרדות.

הרדב"ז מבחין בין שלושה סוגי חרישה: חרישה לחיפוי הזרעים, שהיא חלק מהזריעה, ובודאי שלוקים עליה. חרישה המסייעת לאילנות, הדומה לזמירה. יש בכך איסור תורה, ואין לוקים עליו. וחרישה המשפרת את הקרקע, שאין בה איסור תורה כלל, אלא דרבנן בלבד.

נטיעה

ויקרא פרק כה, ד

שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר :

מצד אחד, לכאורה נטיעת העצים מקבילה לזריעת הזרעים. מצד שני, אם רק ארבעת המלאכות המנויות אסורות, יתכן וההבדל בין זריעה ונטיעה גדול מספיק בכדי לומר שהנטיעה מותרת מן התורה. לכאורה הצעה זו נסתרת מדברי הגמרא שלמדנו ביחידה הקודמת!

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נג עמוד ב

תנאי: הנוטע בשבת, בשוגג - יקיים, במזיד - יעקר, ובשביעית, בין בשוגג בין במזיד - יעקר, דברי ר"מ מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא, מאי שנא שבת ומאי שנא שביעית?

הגמרא מניחה כמובן מאליו שהנטיעה אסורה מדאורייתא בשמיטה. לכאורה הטעם לכך הוא כדברינו - הנטיעה כלולה בזריעה. ברם נראה שהרמב"ם אינו פוסק כך:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ד

...הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהן

רבי ישראל משקלוב מתלבט בזה:

פאת השולחן בית ישראל סימן כ אות ד

בגיטין (נג, ב) מוכח כדברי מאן דסבירא ליה דמדאורייתא איסור עשה יש על כל פנים אלא דדייק רבינו ממה שכתוב בגמרא דילן דזמירה ובצירה יצאו ללמד דדוקא אלו, והשאר אפילו אבות אינו לוקה, כמו שכתב רבינו בהלכה ג: 'שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה, אינו לוקה אבל מכין אותו מכת מרדות'... וממה שמסיים מכין אותן מכת מרדות מדבריהם, וסידר נוטע עם מסקל ומזבל, משמע דסבירא ליה... דאינו אסור מן התורה אלא מדרבנן.

הר"ש משנץ מחדד עוד יותר שנטיעה כלולה לא רק בזריעה, אלא גם בזמירה!

ר"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ו

שלושה ימים לפני ראש השנה דאסור ליטע משום תוספת שביעית מדאורייתא כמו חרישה דלא תזמור כתיב דאמרי' בריש מועד קטן דזמירה בכלל זריעה וכל שכן נטיעה דדמיא טפי לזריעה ועיקר מלאכה טפי מזמירה כדמוכח בפי' כלל גדול דזומר חייב משום נוטע

הגמרא אומרת שזמירה כלולה בזריעה. על אחת כמה וכמה שהנטיעה כלולה בזריעה! בהמשך נחיד את הנקודה הזו.

ביחידה 2 למדנו שר"ת אומר שמותר לנטוע בתוספת שביעית:

ר"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ו

ר"ת היה אומר דמותר ליטע בתוספת שביעית

מן ההקשר שם נראה שהר"ש מבין שלפי ר"ת הנטיעה אסורה בשביעית מדרבנן בלבד, ובתוספת איננה אסורה כלל. הרב חיים קנייבסקי מסביר כיצד ליישב את דבריו עם הסוגיה:

דרך אמונה - ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ד

כל הני אית להו עיקר מהתורה דהו גזרה משום מלאכה דאורייתא, ולכך הו כדאורייתא... לפי מה שכתבתי יש ליישב סוגיא דגיטין לפי דברי רבינו תם דנטיעה בשביעית דרבנן, וכוונת הגמרא דדינו כדאורייתא, כיון שהוא גזרה משום מלאכה דאורייתא.

שימו לב: בסוגיה בגיטין מחמירים בשמיטה יותר מאשר שבת. לפי שיטה זו, הגמרא איננה קובעת שהנטיעה בשמיטה אסורה מן התורה. היא אומרת שבשבת הנטיעה ודאי אסורה מן התורה. בשביעית, גם אם נניח זאת בספק, או שאוסרים את הנטיעה מגזירה משום תורה, אינו מובן כיצד מחמירים בזה יותר מאשר נטיעה בשבת, שהיא ודאי אסורה מן התורה?

החזון איש מחדד שאין כוונתו שמותר לנטוע בשביעית עצמה. אדרבה, הוא סובר שר"ת מסכים שהנטיעה אסורה מן התורה בשביעית:

חזון איש שביעית סימן יז אות כד

אין כוונת רבינו תם דגם בשביעית נטיעה דרבנן, דהא בהדיא אמרינן גיטין (נג, ב) דהוא דאורייתא, אלא בתוספת הוא דרבנן וכמו שדקדקו תוספות בלשונם... ובר"ש העתיק דברי רבינו תם דבנטיעה הו כשאר תולדות, וחלק עליו, אבל לפי לשון התוספות אין כאן קושיא

לסיכום בשלב זה:

לפי הר"ש הנטיעה אסורה בשמיטה מן התורה.

בשיטת ר"ת נחלקו האחרונים אם הנטיעה אסורה מדאורייתא או מדרבנן.

מדברי הרמב"ם משמע שהנטיעה אסורה בשביעית מדרבנן (ולכן כלל אותה עם מלאכות דרבנן אחרות). ברם יש מקום להסתפק בדבריו.

ערוך השלחן אומר שבסוגיה בגיטין מדובר על איסור העשה של "ושבתה הארץ" בלבד:

ערוך השלחן שמיטה סימן יט אות ד

וכן הנוטע אילן בשביעית או המבריך או המרכיב וכיוצא בהן מעבודת האילנות ה"ז עובר בעשה ומכין אותו מכות מרדות מדבריהם

ערוך השלחן אומר שהנוטע עובר בעשה, יש בכך איסור תורה. כך מיושבת הסוגיה במסכת גיטין. מצד שני, לא לוקים עליה, שכן אין לוקים על מלאכות שאינן מפורשות בפסוק.

כאמור, הר"ש מבסס את איסור הנטיעה מן התורה על שני אבות המחכרים בפסוק:

א. "שדך לא תזרע" – לכאורה איסור הזריעה בשדה מקביל לחלוטין לאיסור נטיעה בפרדס.

ב. "כרמך לא תזמור" – הזמירה משפרת את העץ. אם אסור לשפר את העץ, לכאורה ברור שאסור לנטוע אותו.

אם כך, כיצד מיישבים החולקים הסוברים שהנטיעה איננה אסורה מן התורה בשביעית? המנחת חינוך מתמודד עם שאלת הזריעה:

מנחת חינוך פרשת בהר מצוה שכז – כרמך לא תזמור

נראה דגם באילנות אם זרע אילן עובר, דזריעה זרע אילנות הם בכלל לאו זה דשדך לא תזרע

המנחת חינוך מצביע על כך שיש הבדל ברור בין זריעה לבין נטיעה! בזריעה זורעים זרע, שבכוחו לייצר את הצמח. זו פעולה שתייצר צמח חדש. נטיעה היא הנחה של צמח (עץ) קיים בקרקע. אין כאן יצירה חדשה,

אלא מיקום חדש. התורה אסרה זריעה, יצירת דבר חדש, ולא אסרה נטיעה.¹ זריעת גרעיני עצים אסורה בשמיטה גם היא! וכך פוסק הראי"ה קוק:

שבת הארץ מבוא סימן ד

בכלל נטיעה כלולים שני אופני הנטיעה: נטיעת עץ על ידי ענף ושורש הנשתל בקרקע, וגם על ידי גרעין או פרי שהם מוציאים את האילן... נטיעה זו, שעל ידי גרעין או פרי, פשוט הוא שהיא נקראת "זריעה" לגבי איסור שביעית, כיוון שהיא דרך זריעה, ולא דרך נטיעה.... ומקשה שפיר "הא דאורייתא והא דאורייתא"

במקומות בהם משמע שהנטיעה אסורה מן התורה, הכוונה היא לזריעת זרע הפרי. במקומות בהם משמע שהאיסור הוא מדרבנן מדובר בנטיעת ייחור או שתיל. ברם, החזון איש חולק על כך:

חזון איש סימן יז אות כ

אמר בגיטין נג ע"ב דנטיעה דאורייתא, על כרחנו נטיעה בכלל זימור. ואפשר דהוי בכלל אין מזהירין מן הדין, ולפיכך אין עונשין על הנטיעה, אף על גב דהוי דאורייתא. ונראה דאף נוטע גרעין לא חשיב זורע, וכדאמר ירושלמי פאה (א, ד) זרע אילן אינם קרוים זרעים.

החזון איש אומר שני דברים:

- א. הטמנת גרעין בקרקע איננה כלולה באיסור זריעה.
 - ב. נטיעה ודאי כלולה באיסור זמירה – אם אסור לשפר את העץ על ידי הסרת ענפים מסוימים, ודאי שאסור להכניס אותו לקרקע ממנו הוא יינק ויצמח! ברם, לא לוקים על כך מפני שלא לוקים על איסורים הנלמדים בקל וחומר.
- הרב שמואל וחנר משיג על דבריו:

שו"ת שבט הלוי חלק ג סימן קנח

וראיתי בחזון איש שביעית סי' י"ז... ודברי קדשו צע"ג, דלשון הרמב"ם כאן משמע להדיא דלא הוי דאורייתא כלל, ועוד אם בא מדין זומר, אם כן אולי לא הוי בכלל אין מזהירין, דנוטע הוא יותר נוטע מזומר, והוא הוא, ובכללא דזומר הוא! אלא על כרחך דגזירת הכתוב הוא הני ד' אין אידיך לא, ואם כן גם בקל וחומר לא אתי, דהתורה מיעטה אותן

הרב וחנר אומר שממה נפשך: אם התורה אסרה רק את ארבעת אלה, כיצד ניתן לדרוש קל וחומר? האפשרות היחידה היא קל וחומר האומר שהמלאכה כלולה ממש במלאכה המוכרת בתורה. אם היא כלולה ממש, אין מקום לפטור מצד "אין עונשים מן הדין".²

המהריט"ץ מציע כיוון אחר:

שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קעו

צריך לתת טוב טעם ודעת לדבר... כיון דזומר את הגפן עובר בלאו, אמאי נוטע גפן יהיה פטור מן התורה. היה לנו לומר שחייב מן התורה מקל וחומר דזומר דתרויהו באילן הוו? אמנם הנראה לענ"ד שהטעם הוא דזריעה הוא דבר שנהנה ממנה בשנת השמיטה, וכן זומר את הגפנים או אילנות נהנה ממעשיו בשנת השמיטה, ולכך עובר. אמנם נוטע אינו נהנה ממעשיו בשנת השמיטה עד אשר יגדל נטיעתו, ולכך לא גזרה תורה. אמנם מדברי סופרים גזרו גם על הנטיעה

¹ כאמור, יש מקום לשאול – מדוע אין בכך איסור זמירה, שאיננה יוצרת דבר חדש? זו שאלה נפרדת. המנחת חינוך רק מצביע על כך שאין ללמוד את הנטיעה מן הזריעה.

² הרחבה קטנה בנושא של קל וחומר: ישנם שני סוגי קל וחומר: האחד מצביע על מאפיין מסוים של דין, וקובע שאם מאפיין זה יותר קיים בדין אחר, הרי שיש להשוות את שני הדינים, למרות שמכל בחינה אחרת הדין השני שונה לחלוטין. לדוגמא: ניתן לטעון שהשקיה יותר משפיעה על העצים מאשר הזמירה. במקרה זה לקחנו מאפיין מסוים: ההשפעה על העצים, קבענו אותה כמאפיין האוסר את הגיזום, ושאלנו אם במצבים אחרים בהם מאפיין זה עוד יותר קיים יש לאסור באופן דומה. לסוג השני ניתן לקרוא "בכלל מאתיים מנה". המשמעות היא שאיננו מצביעים על מאפיין מסוים. אותו הדבר האסור כלול בדבר השני. הדוגמא הקלאסית לכך היא פתיחת בור חפור לעומת חפירת בור. חפירת הבור כוללת את פתיחתו, כך שאם חייבים על הפתיחה, ודאי שחייבים על החפירה, שכן החפירה כוללת את הפתיחה.

כאשר אומרים שאין עונשים מן הדין, האמירה היא: אמנם זיהוי המאפיין מצדיק לקבוע שהפעולה השנייה אסורה. אך אין בה די בכדי לחייב עונש. ברם, את זאת ניתן לומר רק על סוג הקל וחומר הראשון, שכן שם מרחיבים מאפיין מסוים להחלת איסור חדש. בסוג השני אין מאפיין מסוים: יש בסך הכל זיהוי של הדבר האסור כולו במקום אחר!

הרב וחנר אומר כאן את הדבר הבא: אם החזון איש מתכוון לחייב בגלל מאפיין דומה מסוים, היינו מרבים מאפיינים רבים. אך למדנו ביחידה הקודמת שהתורה פירטה אבות ותולדות כדי שלא נעשה את זה. אם טענתו היא שהנטיעה כוללת את הזמירה, ודאי שלוקים על כך. כך או כך, במקרה זה אין מקום לטענה שמצד אחד הנטיעה תאסר בקל וחומר, ומצד שני לא ייענשו מן הדין.

במה שונה הנטיעה מהזרעה ומן הזמירה? המהריט"ץ מסביר שהזמירה משפרת את היבול של אותה השנה. גם זריעת שדה הלבן מצמיחה את תבואת אותה השנה. את פירות הנטיעה של שנת השמיטה יאכלו רק כעבור זמן רב. לפי שיטה זו, התורה אוסרת רק מלאכות שייהנו מהן בשמיטה עצמה.

לסיכום:

מן הגמרא במסכת גיטין אכן משמע שהנטיעה אסורה בשביעית מדאורייתא. לכאורה איסור הנטיעה מדאורייתא יכול להתבסס על אחד משני דברים: א. הנטיעה דומה לזריעה, שכן היא מחברת את הצמח לקרקע. ב. הנטיעה היא לכל הפחות כזמירה: הזמירה משפרת את העץ, ובודאי שהנטיעה היא צורך הרבה יותר בסיסי לעץ. הר"ש משנץ, לדוגמא, אומר שהנטיעה אסורה מדאורייתא משתי הסיבות הללו. למדנו ביחידה 2 מחלוקת אם ר"ת, החולק עליו, מתכוון שאין בנטיעה איסור תורה, או שאיסור זה אינו חל בתוספת שביעית. ברם הרמב"ם פוסק שאין לוקים על נטיעה, אלא מקבלים מכות מרדות. ערוך השלחן מיישב שאכן הנטיעה אסורה מדאורייתא, ככל עבודה אחרת האסורה מן התורה מהפסוק "שבתון יהיה לארץ", אך אין לוקים על לאו זה. המנחת חינוך מבחין בין נטיעה, המחברת עץ קיים לקרקע, ובין הטמנת גרעין של עץ בקרקע, שבוודאי אסור מן התורה ככל זריעה אחרת. כך גם פוסק הראי"ה קוק. החזון איש מראה שבסוגיות אחרות הטמנת גרעין של עץ בקרקע נחשבת הלכתית שונה מזריעת תבואה, ולכן מסיק שאין איסור זריעה בהטמנת הגרעין. ברם, הוא אומר שיש איסור תורה בנטיעת עץ, קל וחומר מזמירה. אך אין לוקים עליה, מפני שאין לוקים על איסורים הנלמדים מקל וחומר. הרב וזנר דוחה את הטענה. אם מדובר בקל וחומר, למדנו שאין דורשים איסורי שמיטה נוספים מקל וחומר. ואם הנטיעה כוללת את הזמירה, ודאי שלוקים עליה! המהריט"ץ מחדש כיוון אחר: הזמירה משפרת את היבול של אותה השנה. גם זריעת שדה הלבן מצמיחה את תבואת אותה השנה. את פירות הנטיעה של שנת השמיטה יאכלו רק כעבור זמן רב. לפי שיטה זו, התורה אוסרת רק מלאכות שייהנו מהן בשמיטה עצמה.

זריעה בתוך הבית

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ערלה פרק א הלכה ב

רבי יוחנן בשם רבי ינאי: אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות, דכתיב "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה". ובשביעית צריכה, דכתיב "ושבתה הארץ שבת לה", וכתוב "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור"

רבי ינאי אומר שאילן שנטע בבית פטור מן המעשרות, מכיוון שאי אפשר לומר שהוא יצא מן השדה. לגבי השביעית נותר ספק. הראי"ה קוק מסביר את הספק:

שבת הארץ קונטרס אחרון אות ג

הספק הוא ... אם נאמר שמצוות עשה ד"ושבתה" בפני עצמה קיימא, אז עובר בעשה כשעובד במה שנטעו בתוך הבית. אבל אם נאמר דעשה זו נאמרה לעניין לא תעשה שבא אחריו ... מצוות עשה דשבת הארץ היא דווקא ב"שדך ... כרמך"

כלומר – מצד אחד, בניסוח העשה נאמר "ושבתה הארץ", לכאורה דבר הכולל את הארץ כולה, בכל מקום. מצד שני, בפירוט האיסורים נאמר "שדך" ו"כרמך". אם העשה עומד בפני עצמו, לכאורה יש איסור עשה גם בעבודה על מה שבתוך הבית. אך אם העשה מקדים את הלאו, גדריהם כפופים זה לזה, ואם כך "שדך" ו"כרמך" מגביל לא רק את הלאו, אלא גם את העשה.

בירושלמי השאלה נותרת ספק. לכאורה ההכרעה למעשה תלויה אם מדובר בספק דאורייתא או דרבנן, כפי שכותב רבי ישראל משקלוב:

פאת השולחן בית ישראל סימן כ אות כד

אילן שנטעו בתוך הבית הרי זה ספק אם נוהג בו כל דיני שביעית ... והאחרונים הכריעו דשביעית בזמן הזה דרבנן, ולפי זה האיבעיא לקולא

ברם, החזון איש חולק על כך:

חזון איש שביעית כב א

ועיקר היסוד של פאת השלחן להקל בספיקא, לדין אינו מוכרע, דיש לומר: כיוון שעיקר הספק בדאורייתא, ואזלין לחומרא, ממילא גם לדין אזלין לחומרה

פאת השלחן מניח שהספק נשאר פתוח, ואם כך יש להכריע בו באופן שונה כאשר השמיטה דאורייתא או דרבנן.

החזון איש מבין שיש ספק כיצד ללמוד את הפסוקים. עקרונית השמיטה היא מדאורייתא, ולכן יש להכריע שגם זריעה בתוך הבית אסורה מן התורה. אחרי שכבר הכרענו כך, ממילא אסור לזרוע או לנטוע בתוך הבית, גם בעת שהשמיטה נוהגת מדרבנן.

ניתוק מהארץ

בחלק הקודם, הירושלמי הציעו ללמוד מהפסוק "ושבתה הארץ", ששבת הארץ חלה על כל הארץ, בין אם זה בתוך או מחוץ לבית.

האם זריעה בעציצים תהיה שונה מזו? העציץ אינו שדה או כרם, ועל פניו גם אינם חלק מן "הארץ". לכאורה מדאורייתא אין איסור

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מא אות ד

זריעה בעציץ שאינו נקוב³: בשו"ת נחפה בכסף ח"א יו"ד סי' ה' ובסי' שדה הארץ ח"ג יו"ד סי' כ"ח כתבו לאסור זריעה בעציץ שאינו נקוב בשביעית. והנה עיקר טעמייהו הוא משום דקא מדמי שביעית לתרומות ומעשרות. ובאמת מצינו שגם בכלאים גזרו איסור באינו נקוב אטו נקוב... מכל מקום נראה שאין לדמות כלל גזירות חכמים זו לזו, אחרי שלא בכל מקום גזרו אינו נקוב אטו נקוב... וצ"ל שדוקא בתרומות ומעשרות וכלאים שנוהג בכל השנים גזרו, מה שאין כן ערלה, ואם כן הכי נמי שביעית שהיא רק משבע שנים לשבע שנים... אמנם מדברי כל הראשונים במס' גיטין ז' ע"ב שפירשו את התוספתא דהטומן את הלוף בשביעית דמיירי דוקא בעציץ שאינו נקוב משמע שרק הטמנה הוא דשרי הא זריעה אסור, וראיתי בקונטרס אחרון לספר חזון איש, דאף שמביא ראייה דאסור מהרדב"ז, מכל מקום נוטה הוא עצמו להקל בזה ובסוף דבריו מסיים שם (החזון איש) דהזרע בבית בעציץ שאינו נקוב אף אם הוא של עץ או חרס יש לו על מה לסמוך וצ"ע.

הגרש"ז פותח בדיון אם נכון לגזור על עציץ שאינו נקוב שמא יזרעו בעציץ נקוב בשביעית. הנחת העבודה של כולם היא שאין איסור תורה בזריעה בעציץ שאינו נקוב, הדיון מראש הוא על גזירות. אמנם לגבי תרומות ומעשרות ועוד יש גזירות שכאלה, אך יתכן שהגזירות נאמרו רק על מצוות החלות בכל עת. על מצוות זמניות כמו ערלה, שאיסורה הוא לטווח קצר בלבד, ושמיטה, החלה פעם בשביעית, אין צורך לגזור, מכיוון שאנשים ישימו לב לייחודיות של תקופת האיסור. למעשה הגרש"ז מביא מחלוקת בין האחרונים בנושא. הוא מסיים בכך שהחזון איש מקל כאשר שני הדברים מצטרפים: זריעה בתוך הבית, שיש בו ספק, בעציץ שאינו נקוב, ספק נוסף. לאור שתית הספקות, החזון איש נוטה להקל, אך מותר גם את הדין הזה בצ"ע.

❖ הרחבות – חידוד הגדרות עציצים נקובים ושאינם

השלכה מעשית מאוד היא ביחס לטיפול בעציצים שבבית בשמיטה:

הלכה ממקורה – שמיטה (הרב יוסף צבי רימון) עמוד 82

לסיכום הטיפול בעציצים בשבת: בקומת קרקע ראוי לשים תחתית (שאינה של חרס) מתחת לעציץ, וכך העציץ נחשב מנותק מן הקרקע, וניתן לטפל בו כרגיל. בקומות גבוהות יותר: ניתן לטפל בעציץ כרגיל גם ללא תחתית.

שם הערה 27

הטיפול באדניות: אם יש אדנית המחוברת לבניין עצמו, הרי שהיא תחשב כבית (בתנאי שיש מעליה גג), אך לא תיחשב כעציץ, כיוון שהיא מחוברת לבניין. לכן יהיה צורך להחמיר ולא לזרוע בה בשמיטה (לעניין השקיה יש מקום לדון להקל, אבל רצוי למעט ולהשקות רק כדי קיום הצמח)

לסיכום:

³ אם העציץ נקוב, ההלכה מתייחסת אליו כמחובר לקרקע, ראה בהרחבות.

בירושלמי דורשים שאילן הנטוע בבית פטור ממעשרות, שכן בפסוקים העוסקים במעשרות נאמר "היוצא השדה". לגבי שמיטה מתלבטים, שכן מצד אחד נאמר שהשביטה כוללת את הארץ כולה. מצד שני, התורה אומרת שהמשמעות היא ש"שדך" לא תזרע, לכאורה איסור זה אינו חל על הבית.

פאת השלחן אומר שמכיוון שבירושלמי שאלה זו נותרה בספק, ובזמן הזה השמיטה דרבנן, זהו ספק דרבנן ויש להקל בו. החזון איש חולק. הוא מסביר שהספק עקרונית הוא ספק דאורייתא, שנותר בספק ולכן הכרעתו לחומרה. גם אם בזמן אחר השמיטה נוהגת מדרבנן, הספק כבר מוכרע לחומרה.

ניתוק מהארץ

בנחפה בכסף ובשדה הארץ (שדבריהם הובאו לעיל ע"י הגרש"ז) אוסרים זריעה בעציץ שאינו נקוב (כלומר, המנותק לגמרי מהארץ) בשביעית, מתוך השוואה לדיני תרומות ומעשרות. הגרש"ז מסביר שודאי שאין חיוב תורה באף אחד מאלו, השאלה היא אם נכון לגזור על עציץ שאינו נקוב משום צמחים שיש להם קשר עם הארץ.

מהו השיקול לגזור על תרומות מעשרות וכלאיים? שהלכות אלו נוהגות בכל השנים. על ערלה לא גזרו, מפני שהיא נוהגת רק בשנים הראשונות של קיום הצמח. הגרש"ז אומר שאם כך, הגיוני גם לא לגזור על שביעית, הנוהגת פעם בשמיטה. למעשה הוא מביא בשם החזון איש שניתן להקל בצירוף הספקות: עציצים בתוך הבית, שיש ספק ספקא אם גזרו עליהם. למעשה הפוסקים מקלים בעציצים בבית המנותקים מן הקרקע. אם מדובר באדניות המחוברות לבניין, יותר ספק אחד, ועל כן במקרה זה יש יותר מקום להחמיר.

זמירה

ויקרא פרק כה, ד

שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר :

הזמירה היא אחת מארבע המלאכות המפורשות לאיסור בפסוקים. אין מקום להתלבט אם היא אסורה מן התורה. אך יש לברר את גדרה. זמירה היא חיתוך ענפי העץ באופן המועיל לעץ. ברם, ביחידה הקודמת מצאנו מספר פעולות של חיתוך ענפים המועילות לעץ:

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

מנין שאין מקרסמין, ואין מזרדין, ואין מפסגין באילן - תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך - מדרבנן, וקרא - אסמכתא בעלמא

רש"י מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

מקרסמין - היינו, זימור, אלא שקירסום שייך באילנות. מזרדין - מחתך ענפים יבשים ולחים, לפי שיש לאילן ענפים יותר מדאי. מפסגין - סומכים האילן שהוא רענן יותר מדאי.

שימו לב לדברי רש"י: הוא אומר שהקרסום הוא הזימור! אם כך, מדוע יש צורך ללמוד מדרשת שדך וכרמך, האם הקרסום אינו כלול באיסור זימור בלאו הכי? גם מזרדים הוא לכאורה הסרת הענפים המיותרים, המכבדים על האילן לשווא. האם זה לא כלול בזימור? הדברים קשים עוד יותר למסקנת הגמרא: אם מלאכות אלו זהות לזימור, מדוע הן אסורות מדרבנן בלבד? לפי רש"י לכאורה היישוב תלוי בתשומת לב לפסוק:

ויקרא פרק כה, ד

שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר :

רש"י מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

מקרסמין - היינו, זימור, אלא שקירסום שייך באילנות.

רש"י מבין שהזמירה האסורה מדאורייתא היא בכרם של גפנים בלבד. פעולת הזמירה על "אילנות" אסורה מדרבנן. מדוע? החזון איש אומר אמירה כללית:

חזון איש שביעית סימן כא אות טו

העבודות משתנות בשינוי קל: כגון חרישה הויא אב, וחפירה ועידור תולדות, כמו כן הזימור של שאר האילנות חלוק מזימור הגפן מצד טיב עבודתו ... נמצא דבצירת כל אילנות לעבודת האילן דאורייתא ולוקין עליה, וכן נטיעת כל אילנות דאורייתא, אבל חיתוך ענפים – דרבנן

החזון איש מצביע על שני סוגי הרחבות של הדין:

התורה אומרת שאסור לקצור (דגן) ולבצור (ענבים). מי אמר שאסור לקטוף תפחים? התשובה היא שאין הבדל איכותי בין בצירת ענבים לבין קטיף תפחים. לכן איסור קטיף כלול באיסור בציר. לעומת זאת, יש הבדל ברור בין חרישה לצורך היבול לבין חפירה לצורך הקרקע: המטרות שונות, וסביר שגם הפעולה עצמה שונה. החזון איש אומר שהקרוסום לזימור הוא כמו החפירה לחרישה. הדברים נראים לנו דומים, אך יש כאן איכויות שונות.

המודל מובן, אך המציאות איננה. מהו ההבדל האיכותי בין קרוסום לבין זימור? הרב קוק אומר שהבירור שלו העלה סוגים שונים של זמירה, גם ביחס לגפן עצמה:

שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן סז

הזמירה, כפי מה שהיא מורגלת בימינו בגפנים המורכבים, איננה אותה הזמירה שהיתה נוהגת בימים הראשונים, וכמו שנוהגים הערבים עד הנה לזמר את גפניהם הגדלים פרא בלא הרכבה, שהם חותכים ראשי הענפים או חלקים מהם, ומניחים חלקים גדולים. והכוונה של מלאכה זו היא פשוט להוסיף פירות הגפן. אבל מה שנוהגין בגפנים המורכבים לחתוך את כל הזמורות עד סמוך לגוף האילן, אין כוונת זמירה זו להוסיף פירות, כי יודעי דבר אומרים, שאם יונחו הגפנים בלא זמירה, ויהיו להם ענפים ארוכים, יעשו בשנה זו פירות הרבה יותר ממידת הפירות שעשו על ידי זמירה הנהוגה, אלא שעל ידי ריבוי הפירות ושילוח הענפים יוכחש הרבה האילן, ובמשך זמן קטן ייבש לגמרי, על-כן כוונת זמירה זו בעיקרה היא לאוקמי אילנא שיעמוד חי, כפי טבע גידולו

הרא"ה קוק אומר שהזמירה האסורה מן התורה היא הזמירה שנועדה לגרום לפירות רבים לצאת בטווח קצר. זמירה זו מקבילה לאיסור זריעה, שמטרתה יצירה של צמחיה חדשה. הזמירה השנייה היא הסרת הענפים המכבידים על העץ. זמירה זו היא טיפול בעץ לטווח ארוך. מדבריו עולה שזמירה מהסוג הזה אסורה מדרבנן בלבד.

יתכן וזו כוונת החזון איש. כשם שיש חפירות שונות בקרקע, שהאחת (חרישה) אסורה מן התורה והאחרות אסורות מדרבנן, כך חיתוך הענפים: אם הוא נעשה באופן שיגרום ליבול נוסף לצאת, יהיה בכך איסור תורה, ואם הוא נעשה רק באופן המקל על האילן, הוא אסור מדרבנן בלבד.

מדוע התורה אוסרת את הזמירה ביחס לענבים בצורה ייחודית? מסתבר שזמירה באופן שמיצר יותר יבול פחות שכיחה ביחס לעצים אחרים. יתכן ואכן אם נמצא עצים נוספים בהם נעשית ממש אותה פעולת זמירה, היא תהיה אסורה מן התורה גם בעצים אלו.

ראוי לציין שישנם ראשונים שאינם מבחינים בין זמירה בכרם לבין זמירת עצים אחרים. לדוגמא: הרשב"ם במסכת בבא בתרא (דף פ ע"ב) אומר שקציצת השקמה אסורה מדאורייתא מפני שנאמר "לא תזמור". מדבריו עולה שהוא סובר שאסור מן התורה לזמור כל עץ.

❖ הרחבות – שיטת הרמב"ם

לסיכום:

בתורה הזמירה מפורשת לאיסור. במסכת מועד קטן (דף ג ע"א) אוסרים את הקרוסום והזירוד מדרבנן. רש"י מבאר שהזמירה שאסרה התורה היא בכרם של גפנים בלבד.

החזון איש אומר שלכאורה יש הבדל באיכות המלאכה והשפעתה על הגפן ועל עצים אחרים. אחרת לא ניתן להצדיק הבחנה ביניהם.

הרב קוק מרחיב את העניין. בהתייעצות עם חקלאים, הוא זיהה שני סוגי זמירה: האחת מיועדת לגרום ליותר ענבים לצאת באותה השנה, והשנייה נועדה להגן על העץ מהתפשטות שהעץ אינו יכול לעמוד בה. נראה שהוא מבין שהזמירה הגורמת לריבוי פירות היא האסורה מן התורה (וקיימת בגפן באופן ייחודי), וגזם של עצים אחרים, המשפרים את בריאות העץ, אסורה מדרבנן בלבד.

יש לציין שמהרשב"ם (במסכת בבא בתרא) משמע שאינו מבחין בין זמירה של גפן ושל עצים אחרים.

זמירה בשינוי וכוונת המלאכה

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

חזייה לההוא גברא דהוה כסח בכרמי, אמר לה: כהן וזמר? אמר לו: יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות

רש"י מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

כסח - זומר כרם.
עקל - דדורתא, וצריכא לבית הבד לקשור את תפוח הזיתים כשעוצרין אותן בקורה.
הלב יודע - לבו יודע אם לעקל נתכוין או לעקלקלות.
לעקלקלות - לעבור על הדת.

תברותא סנהדרין דף כו עמוד א

חזייה ראה ריש לקיש, לההוא גברא לאיש אחד, דהוה כסח בכרמי, קוצץ זמורות גפנים יבשים, ואסור לעשות כן בשביעית, שהוא תולדה של זורע. שיש בכך תועלת לגידול הגפנים.
מחה ריש לקיש, ואמר להן, לרבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק: כהן וזומר! זהו כהן שזומר בשביעית.
אמרו לו רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק לריש לקיש: יכול הזומר לתרץ עצמו, ולומר שאינו זומר לצורך עבודת האדמה, אלא לעקל בית הבד אני צריך את הזמורות, לצורך עבודת בית הבד, לעשות מהם חבלים לקשור את קיבוץ הזיתים בעת שמטעינן עליו קורה לסחוט אותם. וזה אינו תולדה של זורע, ומותר בשביעית.
הגיב ריש לקיש על דבריהם ואמר להם: הלב יודע אם עושה כן לעקל, או לעקלקלות לעבור על איסור שביעית. [כלומר, שהפריזו על המדה בלמדם זכות על עוברי עבירה].

הגמרא מספרת שאדם זמר בכרם בשביעית. רבי חייא ורבי שמעון בן יהוצדק בקשו ללמד עליו זכות, שמא הוא זקוק לעצים, ואינו זומר לצורך הכרם. לכאורה עולה שאם עושה מלאכה, אך מטרתו שונה מהמטרה המוגדרת בתורה, היא מותרת. בעלי התוספות מקשים על כך:

תוספות מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

לעקל בית הבד אני צריך - וקשה דמכל מקום, מה בכך? מכל מקום הוה משביח הכרם, דהכי אמרינן פרק כלל גדול: הזומר וצריך לעצים חייב שתים: משום קוצר ומשום נוטע, הכא נמי לחייב משום עבודת נוטע! וי"ל דעביד ליה באותו ענין דודאי קשה ליה, דליכא לחייבו משום נוטע, כדאמרינן גבי שבת ... גבי שביעית אין לאסור רק היכא דמשביח הקרקע, אבל הכא קשיא ליה (לעץ), וכי האי גוונא שרי

בעלי התוספות אומרים שמדובר באדם שנראה כזומר, אך הזמירה צריכה להיעשות באופן מסוים מאוד. אם החיתוך נעשה בצורה שאיננה נכונה, היא איננה מועילה לעץ, ואף פוגעת בו.
עולה מדבריהם שאסור לחתוך את הענפים באופן המועיל לעץ, גם אם אינו מתכוון לשפר את העץ. כוונת האמוראים איננה שהאדם מתכוון למשהו אחר, אלא שהוא ביצע פעולה שונה.
ביחס לאיסורי שבת יש דבר דומה - פסיק רישא - פסיק רישא' מתייחס לאדם המבצע מלאכה בשבת. כוונתו שונה מהמטרה של המלאכה האסורה, אך התוצאה זהה. מכיוון שהתוצאה קיימת, הפעולה אסורה, למרות שהתוצאה איננה מעסיקה אותו כלל.
כאמור, מדברי תוספות עולה ש'פסיק רישא' אסור גם בשביעית.
לכאורה הדברים תלויים במחלוקת תנאים:

משנה מסכת שביעית פרק ד משנה ו

המזנב בגפנים והקוצץ קנים ר' יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח ר"ע אומר קוצץ כדרכו

על פניו עולה שרבי יוסי הגלילי דורש שינוי בפעולת הקציצה, כדי שזו לא תהיה זמירה, ורבי עקיבא אומר שאם אינו מתכוון לזימור, מותר לקצוץ.
רבים מן הפוסקים הלכו בדרך זו:
המהרי"ט נשאל אם מותר להאכיל תולעי משי את עלי התות (עיקר הדיון הוא בשאלה אם יש קדושת שביעית בעלים הללו, הראויים למאכל אדם, אך מגדלים לצורך תולעים. להלכה הוא מתיי, אך זה לא הנושא שאנו עוסקים בו כעת). הוא מעלה את השאלה - האם קטיפת העלים נחשבת לזמירה?

שו"ת מהרי"ט חלק א סימן פג

ואין לפקפק מטעם שכשחותכין עלין הללו גדלים אחרים תחתיהם, ואיכא משום זמורה ... ליתא, דהואיל וכשגוזז עלין הללו אין כוונתו אלא לצורך עלין אלו שהוא נוטל אף על גב דממילא גדלי אחריני שרי, כדאמרינן (בסנהדרין) גבי עובדא דר"ש בן לקיש עם רבי שמעון בן יהוצדק ורבי חייא בר זרנוקי וכו' חזו חד דהוה קא מכסח וכו' יכול הוא לומר

לעקל בית הבד אני צריך, ושם כתבו התוספות: מה בכך, והרי משביח הוא את הכרם ... אבל במילתא דמוכח שאין כוונתו אלא לצורך מה שקוצץ, ולא חייש אמאי דגדלי אחר כך, דודאי שרי, דתנן בפרק רביעי "המזנב בגפנים והקוצץ קנים רבי יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח רבי עקיבא אומר קוצץ כדרכו" אלמא כל שאינו מתכוון לכך אף על פי שגורם זימור שרי

משמע מדברי המהרי"ט שאמנם במקרה שם הזמירה לא הועילה לאילן, אך עקרונית אין צורך בכך. אם שיפור העץ אינו כלול במחשבת ובמטרת הקוצץ, אין בו איסור. כיצד זה מתיישב עם דברי התוספות? יישוב לכך אפשר למצוא בדברי החזון איש:

חזון איש סימן יט אות יד

ומכל מקום אם לא אכפת ליה עכשיו בתיקון השדה ודאי שרי, כדתנן במדל ובמזנב: רבי עקיבא אומר קוצץ כדרכו ... וכדאמר בירושלמי ובגמרא 'הלב יודע', משמע שהעבודה כדרכה ... ויש לתמוה במה שכתב תוספות דלא הותר לעקל אלא באופן שקשה לה, דלא משמע כן כלל, וכמו שכתבתי... ונראה דודאי אי אפשר לפרש דכסח באופן שאינו מועיל {לעץ}, דאם כן למה אמר 'הלב יודע כו'?' ... אלא כוונתם, שכל זימור צריך דקדוק וחכמה. והרבה מומין יש באילנות שגורמין גרעון בגידולן ובפירותיהן, וכל זימור שאינו על צד הדקדוק עושה גרעון בפירות ... לענין שביעית, כיוון דאין עושין כן, והוא נתכוון לעצים, שרי, אבל אם נתכוון לזימור אסור, והיינו דאמר הלב יודע כו'

החזון איש אומר שאם מצב העץ ושיפורו אינו מעסיק את הקוצץ כלל, אין בכך איסור. הדברים תלויים בלב. מצד שני, ביחס לזמירה קשה לומר שלא התכוון לזמירה טובה, מכיוון שהזמירה צריכה להיות מדויקת בכדי שתועיל. אין זה סביר שזמר בצורה מדויקת, המשפרת את העץ, אך לא התכוון לכך. עולה מדברי החזון איש שעקרונית אין איסור של 'פסיק רישא' במלאכות השביעית. אם השבחת הקרקע איננה מעסיקה את העובד, אין בכך איסור, גם אם התוצאה קיימת. ברם ביחס לזמירה בדרך כלל היתר זה לא יועיל, מכיוון שהזמירה צריכה להיות מדויקת בכדי שתשפר את העץ. אם הזמירה איננה משפרת את העץ, בדרך כלל היא פוגעת בו, ובוודאי שאין בכך זמירה אסורה. ברם, חלק מן האחרונים חולקים על כך:

תפארת ישראל - יכין מסכת שביעית פרק ד משנה ו

ני"ל דמזנב אינו כמו מזמר, דאי לא תימה הכי, היכא שרי רבי עקיבא, אף שכוונתו לעצים, על כל פנים איכא משום מראית עין, ועוד הרי דבר שאין מתכוון אם הוא פסיק רישא אסור לכולי עלמא, והרי על כרחנו ישביח הגפן על ידי מלאכה דאורייתא ... אלא זומר הוא שחותך ראש הגזע, ומזנב קוצץ הענפים מהצד, לעצים שצריך

ערוך השולחן סימן יט סעיף כב

המזנב בגפנים, שמקטע זנבות הגפנים... הרי זה קוצץ כדרכו בקרדום או במגל ובמגירה ובכל מה שירצה ובלבד שלא יתכוון לשם זימור, ואין זה פסיק רישא שוודאי יהיה תועלת להאילן, דאם כן נראה שאסור

כלומר, ערוך השולחן מקל בגלל שאין בכך פסיק רישא. אילו היה בכך פסיק רישא, זה היה אסור. לכאורה על הפוסקים הקודמים יש להקשות את קושיית התפארת ישראל: מניין לנו שפסיק רישא, האסור בהלכות שבת, מותר בשביעית? הרב יהושע משה אהרנסון ('ה'תר"ע-תשנ"ד, מרבני פולין בזמן השואה. אחרי השואה עלה ארצה והיה רב בפתח תקווה. כתביו אחרי השואה נותנים מבט מכלי ראשון של השואה בעיניו של רב) מסביר:

שו"ת ישועת משה חלק ד סימן כה

שאני שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה, ופסיק רישא הוי כאילו חישב גם עלה, מה שאין כן שביעית אי אפשר ללמוד ממנה, דכל כולה חידוש הוא, דרק מלאכות ידועות אסרה תורה, אין לך בה אלא חידושה ... דדווקא ארבע מלאכות ישירות הנעשות בכוונה מראש לשם מלאכה זו אסרה תורה, ולא המתחייחות אליו רק על ידי פסיק רישא, דעל ידי פסיק רישא לא מתחייח ממש לעושהו אף שנעשית בהכרח מכח מעשיו... אין בכוח פסיק רישא להוריד שם מלאכה ועבודה אסורה על פעולה הנעשית שלא כדרך מלאכתה ועבודתה

הרב אהרנסון מסביר כך: התורה אסרה ארבע מלאכות מסוימות מאוד בשמיטה. מניין לנו שכל שינוי במלאכות הללו כלול באיסור התורה? דבר זה אינו נכון ביחס לשבת, משתי סיבות: א. ביחס לשבת התורה אוסרת את המלאכות, בצורה כללית ורחבה יותר. ב. "מלאכת מחשבת אסרה תורה" ביחס לשבת. המשמעות היא שמלאכות שניתן לייחס אותן לתודעה שלנו כלולות באיסור. ביחס לשמיטה שני הדברים אינם קיימים, ולכן אין איסור "פסיק רישא" ביחס לשמיטה.

❖ הרחבות – האם יש "מלאכת מחשבת" ביחס לשביעית?

מורנו הרב שאול ישראלי מבאר בצורה שונה:

ארץ חמדה חלק א - נוספות לשער ב אות ב - עמוד קטו

לא הקצירה והבצירה הם האסורים בשביעית, אלא הבלטת הבעלות שבאה על ידם.. שמצוות עשה זה של שביעת הארץ לכל העבודות האסורות אינו תלוי לגמרי בזה שהשדה נעבדת או לא, כי לא זהו הנקרא שביעה אלא בעיקר באיזו מדה מובלטת הבעלות על ידי המלאכה... ועל פי זה נראה ליישב מה שהתקשינו בדין חריש בשל חבירו, שאין בזה איסור תורה כל שכונתו ללמד הבהמה. והקשינו: הרי זו מלאכה שאינה צריכה לגופה? אבל לפי הנ"ל מיושב שחרישה ודאי אין בה אלא מצות עשה של 'בחריש ובקציר תשבת'... והוא כנ"ל רק מצד הבלטת הבעלות, ועל כן כשחורש לא לשם הכשרת הקרקע והכנתה לזריעה אלא לצורך הבהמה, אין כאן מענין מה שאסרה תורה כלל, שהרי לא אסרה תורה עצם הדבר שהשדה נחרש, אלא הבלטת הבעלות, וכל שאינו עושה מצד הצורך בקרקע ויבולה אין כאן הבלטת ענין זה כלל ועל כן אינו באיסור תורה כלל

זמירה בשינוי

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה כא

אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים, מפני שקציצתה עבודת אילן, שבקציצה זו תגדל ותוסיף, ואם צריך לעציה קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה

מקדש דוד שביעית סימן נא

הנה לא כתב באופן שאינו מועיל לאילן כלל, אלא שלא כדרך עבודתה, ונראה דכל על ידי שינוי שרי... מזה למדו לכל עבודות בשביעית שאינו אסור רק כדרך עבודתן אבל על ידי שינוי מותר.

המקדש דוד מבין שהרמב"ם מדבר על קציצה באופן שיועיל לאילן, אלא שעושה זאת שלא כדרך שרגילים לקצוץ.

בשם הרב אלישיב מובא (ע"י הרב חיים קנייבסקי) שזה תלוי בסוג השינוי:

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה - פרק א ציון יא

ראיתי תשובה ממורי חמי {הרב אלישיב}, דבשביעית חייב אף אם עשה בשינוי... דלגבי שביעית לא בעינן מלאכת מחשבת. ומה שכתב תוספות במועד קטן דעל ידי שינוי לאו מלאכה הוא, זה דווקא כשהשינוי הוא בחרישה עצמה, אבל כשהשינוי הוא באופן הפעולה שהוא עושה כלאחר יד, אבל התוצאה הוא כאילו היה עושה כדרכה, בזה יש חילוק בין שבת לשביעית

ביחס להלכות שבת יש שני סוגי שינוי – שינוי בדרך הפעולה, ושינוי המניב תוצאה שונה. הרב אלישיב אומר שמכיוון ש"מלאכת מחשבת אסרה תורה" בשבת, הרי שאם ביצע את המלאכה בצורה חריגה, המלאכה איננה אסורה מדאורייתא. אך ביחס לאיסור שמיטה האיסור הוא שיפור הארץ והצמחייה, לא "מחשבת". ממילא, אם אין הבדל בתוצאה, השינוי אינו משנה את המלאכה, והיא עדיין אסורה מן התורה.

למדנו לעיל את דברי החזון איש, האומר שמלאכת הזמירה צריכה להיות מדויקת מאוד. לאור זאת, הראי"ה קוק מתקשה למצוא דרך לזמור בשינוי, שהרי שינוי הוא רק בתוצאה, ותוצאה שאיננה מדויקת איננה זמירה טובה. בסופו של דבר הוא מוכיח מן הירושלמי (המובא בהרחבות) שיש זמירה שכזו:

שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן סז

אקווה להורות בעזרת ה' אפילו במקום דחק שתהיה זמירתם בשינוי. וכבר דקדקתי בזה ומצאתי שאי אפשר לעשות שום שינוי באופן הזמירה, שיהיה בלתי מזיק, ולא יקלקל את המלאכה, כי אם על ידי מה שתחת אשר בכל השנים דרך חתיכת הבדים הנזמרים היא ישרה, כמו שחותך את הצנן וכיו"ב בקו ישר, תהיה החתיכה בשביעית, כשתהיה מוכרחת להיעשות על ידי ישראל, בקו אלכסוני... אכן בדין, שהמנהג הוא לקצץ את הזמורות בקציצה שוה, כשיחליק אותו קציצה אלכסונית יהי שינוי

❖ הרחבות – ראיית הראי"ה מן הירושלמי

ביחס לקצירה ובצירה המצב פשוט יותר. שם קל יותר לשנות, אך בכך נעסוק בהמשך, כאשר נעסוק ביחס לפירות שביעית.

לסיכום:

במסכת סנהדרין (דף כו ע"א) ראו החכמים אדם זומר בשביעית. הם אומרים שאם הוא זומר לצורך העצים זה מותר, ואם זה לצורך הזמירה זה אסור, והלב יודע אם לעקל (שם העץ הדרוש בבית הבד) או לעקלקלות. בעלי התוספות מקשים על כך: אם הוא זומר, מדוע שרצונו וכוונתו תשנה? הם עונים שזמירה היא פעולה הדורשת דיוק. אם הוא חותך לצורך העצים, החיתוך לא יהיה מדויק. המשמעות היא שיהיה הבדל בפעולה עצמה. משמע שאם הזמירה נעשית בדיוק, היא אסורה מן התורה, גם אם כוונתו לעצים, ולא לצורך חקלאי.

במסכת שביעית (פרק ד משנה ו) חלקו רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא אם מי שמזנב בגפנים או קוצץ קנים חייב לשנות מן המלאכה. משמע שחלקו אם יש איסור בפעולה זו הנעשית שלא בכוונת מלאכה. המהרי"ט נשאל אם מותר להאכיל תולעי משי את עלי התות שגדלו בשמיטה. בין הדיונים שהוא מעלה, הוא דן אם קטיפת העלים נחשבת לזמירה? במקרה זה הוא אומר שאין בקטיפת העלים סיוע לעץ. אך גם אם היה, הוא מכריע שאין בכך איסור זמירה, שכן הקוטף אינו מתכוון לזמירה. החזון איש אומר שמי שאינו מתכוון לזמירה כלל אכן אינו עובר על איסור. אך הזמירה היא עבודה מדויקת. כאשר אדם קוצץ ענפים לצרכו, סביר שהוא ישים לב שהקציצה תעשה באופן שלא יפגע בעץ, ואף יועיל לו. אם כך, הוא מתכוון גם להשבחת העץ, וזה אסור. התפארת ישראל וערוך השלחן חולקים על כך ואומרים שאם בפעולתו יש פסיק רישא שישפר את הקרקע, זה אסור, גם אם אינו מתכוון כלל.

לפי החזון איש והמהרי"ט, מדוע "פסיק רישא" שכזה מותר בשמיטה? ראינו שני הסברים: הרב אהרנסון: התורה אסרה ארבע מלאכות מסוימות מאוד בשמיטה. מניין לנו שכל שינוי במלאכות הללו כלול באיסור התורה? דבר זה אינו נכון ביחס לשבת, משתי סיבות: א. ביחס לשבת התורה אוסרת את המלאכות, בצורה כללית ורחבה יותר. ב. "מלאכת מחשבת אסרה תורה" ביחס לשבת. המשמעות היא שמלאכות שניתן לייחס אותן לתודעה שלנו כלולות באיסור. ביחס לשמיטה שני הדברים אינם קיימים, ולכן אין איסור "פסיק רישא" ביחס לשמיטה. הרב ישראלי: האיסור אינו בפעולת הזמירה, אלא בהצגת הבעלות הבאה לידי ביטוי בזמירה. על כן אין איסור בעצם החיתוך, אלא החיתוך באופן הדואג לעץ. אם האדם אינו חושב על כך, הרי שאינו מפגין בעלות, ואין בכך איסור.

זמירה בשינוי

הרמב"ם אומר שאם אדם זקוק לעצים בשביעית, יקצוץ שלא כדרך עבודתה. המקדש דוד מסיק מכך שמותר לעשות את העבודות החקלאיות בשינוי. הרב אלישיב אומר שזה תלוי בסוג השינוי. רק שינוי המשנה את התוצאה מתיר, לא שינוי בדרך הפעולה. הרא"ה קוק אומר שגם במקומות בהם ניתן להתיר זמירה, יש לעשות זאת בשינוי. ברם, הוא אומר שקשה למצוא שינוי מוצלח, מכיוון שהזמירה היא פעולה הדורשת דיוק ומקצועיות.

השקיה

ביחידה הקודמת למדנו שההשקיה אסורה בשביעית מדרבנן, על כן היא הותרה בתנאים מסוימים. הגמרא במועד קטן מביאה את דין ההשקיה בשביעית ובחול המועד יחד:

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן בהמשך הסוגיה אומרת שבשביעית ההשקיה אסורה מדרבנן, והתירו אותה כדי להחיות את האילן (אוקמי אילנא). לכאורה יוצא שההיתר בחול המועד, משום הפסד, דומה להיתר בשביעית, כדי לאוקמי אילנא. ביחס לחול המועד מצאנו מחלוקת מעניינת:

רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב ד חלק ה

כל דבר שהתירו משום דבר האבד גומר המלאכה מכל וכל

הרמב"ם, לעומת זאת, פוסק:

רמב"ם הלכות יום טוב פרק ז הלכה ב

כל מלאכה שאם לא יעשה אותה במועד יהיה שם הפסד הרבה עושין אותה, ובלבד שלא יהיה בה טורח הרבה, כיצד משקין בית השלהין במועד אבל לא בית המשקה, שאם לא ישקה בית השלהין והיא הארץ הצמאה יפסדו כל האילנות שבה, וכשהוא משקה אותה לא ידלה וישקה מן הבריכה או ממי הגשמים מפני שהוא טורח גדול, אבל משקה הוא מן המעין בין שהיה בין שיצא כתחלה ממשיכו ומשקה בו וכן כל כיוצא בזה.

שם הלכה ו

... כל דבר שאין בו הפסד צריך לשנות

ביחס לדברים שהותרו במועד משום הפסד, הרמב"ם אומר שיש לשנות מה שאפשר. ואילו רבנו ירוחם פוסק שאם התירו משום דבר האבד, עושה את המלאכה וגומר אותה מכל וכל. כלומר – כרגיל. להלכה פוסק השולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות חול המועד סימן תקלז סעיף א

דבר האבד, מותר לעשותו בחול המועד בלא שינוי

הרב יהושע נויברט מעיר שלכאורה מחלוקת זו, ואף פסיקת השולחן ערוך, תהיה תקפה גם בשביעית:

שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סז הערה סג

יוצא גם לגבי שביעית, דקיימא לן דכל לאוקמי אילנא מותר, ולכן מותר להשקות עץ כדי שלא ימות, אין הכי נמי דמותר להשקות בבית אחת אף יותר מאשר צריך לקיום העץ, גם אם יתר ההשקאה תשביח את העץ. כי דווקא השקאה אחרת שאינה לקיום העץ אלא רק להשבחתו אסורה, ואילו באותה ההשקאה עצמה בכל אופן מותר. ובחזון איש הלכות שביעית לא מוזכר דין זה במפורש

מורנו הרב שאול ישראלי מוכיח שגם הרמב"ם מודה לכך ביחס להשקיה בשביעית:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ח

משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר ... ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים

הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם, לא גזרו על אלו

חוות בנימין סימן צח - עמודים תרכג - תרכד

יש תמיהה על הרמב"ם, גם ממה שהוצרך לאריכות דברים בזה, הרי פשוט מאחר שכפי שהוא מסביר שבלי השקאה ימות העץ, נמצא שהשקאה היא מגדר 'אוקמי אילנא' ... אלא שנראה שהוקשה לו, שבעוד שכל אלה המותרים מצד 'אוקמי' אין ההיתר אלא בצורה מצומצמת, ובדקדוק, שלא יהיו בפעולה יותר מאשר להעמיד אותו על עמדו... לפי זה היה צריך לציין גם באלה שהותרה ההשקאה כדי לשמור שלא יתייבש, שההשקאה צריכה להיות מצומצמת, ובאומד מדקדק, שלא יהא בה כדי להפריח יותר, אבל לא מצינו אזהרה מעין זו בהשקאה.

לזאת בא הרמב"ם להסביר שיש שוני מסוים בין השקאה לשאר מלאכות, כי השקאה היא עצם ועיקר החיות של הצמח שבלעדיו נהפכת הארץ לשממה ולמדבר... על כן ראו חז"ל להתיר השקאה בשוני מכל מלאכות שהותרו ב'לאוקמי', כי באלה שההשקאה נצרכת, אין בה שום הגבלה, ואין חייבים לדקדק בהשקאה, שלא להשקות יותר ממה שנחוץ לקיום, ולא להוספה. כי אין הדבר כך, ובזה שהותר הותר לגמרי

הרב ישראלי אומר שאמנם ביחס לחול המועד ויתר מלאכות 'אוקמי' יש הגבלה, ויש לעשותן בצורה המצומצמת ביותר שניתן. אך השקייה היא צורך כל כך בסיסי של הצמח, על כן אין בו את אותן ההגבלות. לכן הרמב"ם מבאר את היתר ההשקייה בצורה ארוכה ובמעט פיוטית. הרב יוסף ליברמן מתלבט בזה, ומכריע שיש לצמצם את ההשקייה ככל הניתן:

שו"ת משנת יוסף - חלק א סימן א

כשאנו מתירים להשקות ... וחוששים גם לפסידא זוטא, לכאורה מותר להשקות כל צרכו. שאם יצמצם רק כדי חיי האילן, יכול בקלות להגיע נזק לפירות שיפסדו לגמרי, או על כל פנים בקצתם בכמותם או באיכותם, והוי פסידא רבא...

ולמעשה יש ללמוד מדברי החזון איש (כא, יז) שאסור להשקות כבכל השנים, אלא צריך לצמצם רק כדי חייו, שכתב "צריך לשקול כל עבודה ועבודה, אם יש בזה חשש שימות העץ... ואם אפשר להסתפק בפעם אחת אסור לעשות שתי

פעמים... ובספר שנת השבע (ח, ג) ציין דברי חזון איש אלה גם לענין השקאה, שמוותר להשקות רק ההכרחי ביותר... ולא דמי לחול המועד דשרי לגמרי כשמשקה, דהתם האיסור מפני טירחא, ולכן אם בלאו הכי משקה אין איסור, אבל בשביעית יסוד האיסור שמבטל שביתת הארץ, וכל מה שמשקה יותר מבטל השביתה טפי, ולכן אין להתיר אלא מה שנחוץ לבד.

אלא שלגבי השאלה השנייה הנ"ל איך לצמצם אם בזמני ההשקאה, או בכמות ההשקאה, יש לסמוך על ספר הלכות שביעית הנ"ל שמצריך מיעוט בזמני ההשקאה.

בסוף דבריו הוא מתלבט כיצד נכון לצמצם. לדוגמא: האם ניתן לפתוח את הטפטפות לרבע שעה בכל יום, או לשעה פעם בשלושה ימים, מה עדיף? הוא מכריע שעדיף להשקות במשך הזמן הקטן ביותר, גם אם זה ידרוש השקיות תכופות יותר.

שמיטה – הרב יוסף צבי רימון עמוד 159

ההנחייה לגבי השקיה היא להגדיל את המרווח בין ההשקיות, כך שההשקיה תהיה רק כשיש צורך אמיתי (אין צורך שהדשא יצהיב, אלא שיהיה צורך במים כדי שלא יצהיב). כשמשקים, ניתן לעשות זאת בצורה חופשית, ולהשאיר את הממטרות פתוחות כמה זמן שרוצים

השקיה במחשב: ... אם מכוונים את מחשב ההשקיה לפני השמיטה יש מקום לנהוג כדעת הרב אלישיב וכדעת המקלים ולכוון את המחשב כרגיל.

ניתן להפעיל את הממטרות לעתים רחוקות יותר, ואז להשאירן פתוחות לכמה זמן שרוצים

לסיכום: חרישה

מצד אחד, רבי עקיבא ורבי ישמעאל דורשים את תוספת השביעית ממקורות מהם משמע שבשביעית החרישה אסורה. מצד שני, הגמרא במסכת מועד קטן מביאה מחלוקת אם לוקים על החרישה, ומשמע שלהלכה החרישה איננה אסורה מן התורה.

הרמב"ם פוסק שכל העושה עבודה מעבודות הארץ עבר על עשה. הוא מזכיר בהקשר זה את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות". מצד שני, אינו לוקה אלא על ארבעת האבות המפורשים. החופר או חורש לצורך הקרקע, מקבל מכות מרדות. שער המלך מבאר שהרמב"ם סובר שמוסכם שהחורש עובר בעשה, והמחלוקת במסכת מועד קטן עוסקת רק בשאלת המלקות. ועדיין נשאר השאלה: כיצד הרמב"ם מצדיק את השימוש בפסוק "בחריש ובקציר" לעניין שמיטה, כאשר למדנו שהיא מלמדת על קציר העומר? המהר"י קורקוס מציג שני הסברים:

- א. המקרא אינו יוצא מדי פשוטו. זה שיש דרשה לא משנה את הפשט האוסר חרישה בשביעית.
- ב. עיקר הדרשה מבוססת על המילה "ובקציר" (שהרי כבר נאמר "את ספיח קצירך לא תקצור"). החריש נותר לאיסור החרישה בשמיטה.

פאת השלחן לומד באופן דומה, עם מסקנה הפוכה: המילה "חריש" שבפסוק מלמדת רק את העיקרון שהחרישה איננה דרושה לעומר. ממילא עולה שאין איסור לחרוש בשביעית כלל. לכאורה דבריו מוכחים מכך שבהלכה ד הרמב"ם פוסק שאין לוקים על על החרישה.

החזון איש פוסק שהחרישה אסורה מן התורה. ברם, היא אסורה באיסור עשה, ואין לוקים עליו. לכן הרמב"ם אומר שמתחייבים עליה מכות מרדות.

הרדב"ז מבחין בין שלושה סוגי חרישה: חרישה לחיפוי הזרעים, שהיא חלק מהזריעה, ובודאי שלוקים עליה. חרישה המסייעת לאילנות, הדומה לזמירה. יש בכך איסור תורה, ואין לוקים עליו. וחרישה המשפרת את הקרקע, שאין בה איסור תורה כלל, אלא דרבנן בלבד.

נטיעה

מן הגמרא במסכת גיטין אכן משמע שהנטיעה אסורה בשביעית מדאורייתא. לכאורה איסור הנטיעה מדאורייתא יכול להתבסס על אחד משני דברים: א. הנטיעה דומה לזריעה, שכן היא מחברת את הצמח לקרקע. ב. הנטיעה היא לכל הפחות כזמירה: הזמירה משפרת את העץ, ובודאי שהנטיעה היא צורך הרבה יותר בסיסי לעץ.

הר"ש משנץ, לדוגמא, אומר שהנטיעה אסורה מדאורייתא משתי הסיבות הללו. למדנו ביחידה 2 מחלוקת אם ר"ת, החולק עליו, מתכוון שאין בנטיעה איסור תורה, או שאיסור זה אינו חל בתוספת שביעית. ברם הרמב"ם פוסק שאין לוקים על נטיעה, אלא מקבלים מכות מרדות. ערוך השלחן מיישב שאכן הנטיעה אסורה מדאורייתא, ככל עבודה אחרת האסורה מן התורה מהפסוק "שבתון יהיה לארץ", אך אין לוקים על לאו זה.

המנחת חינוך מבחין בין נטיעה, המחברת עץ קיים לקרקע, ובין הטמנת גרעין של עץ בקרקע, שבוודאי אסור מן התורה ככל זריעה אחרת. כך גם פוסק הראי"ה קוק.

החזון איש מראה שבסוגיות אחרות הטמנת גרעין של עץ בקרקע נחשבת הלכתית שונה מזריעת תבואה, ולכן מסיק שאין איסור זריעה בהטמנת הגרעין. ברם, הוא אומר שיש איסור תורה בנטיעת עץ, קל וחומר מזמירה. אך אין לוקים עליה, מפני שאין לוקים על איסורים הנלמדים מקל וחומר.

הרב וזנר דוחה את הטענה. אם מדובר בקל וחומר, למדנו שאין דורשים איסורי שמיטה נוספים מקל וחומר. ואם הנטיעה כוללת את הזמירה, ודאי שלוקים עליה!

המהריט"ץ מחדש כיוון אחר: הזמירה משפרת את היבול של אותה השנה. גם זריעת שדה הלבן מצמיחה את תבואת אותה השנה. את פירות הנטיעה של שנת השמיטה יאכלו רק כעבור זמן רב. לפי שיטה זו, התורה אוסרת רק מלאכות שייהנו מהן בשמיטה עצמה.

זריעה בתוך הבית

בירושלמי דורשים שאילן הנטוע בבית פטור ממעשרות, שכן בפסוקים העוסקים במעשרות נאמר "היוצא השדה". לגבי שמיטה מתלבטים, שכן מצד אחד נאמר שהשביתה כוללת את הארץ כולה. מצד שני, התורה אומרת שהמשמעות היא ש"שדך" לא תזרע, לכאורה איסור זה אינו חל על הבית.

פאת השלחן אומר שמכיוון שבירושלמי שאלה זו נותרה בספק, ובזמן הזה השמיטה דרבנן, זהו ספק דרבנן ויש להקל בו. החזון איש חולק. הוא מסביר שהספק עקרונית הוא ספק דאורייתא, שנוותר בספק ולכן הכרעתו לחומרה. גם אם בזמן אחר השמיטה נוהגת מדרבנן, הספק כבר מוכרע לחומרה.

ניתוק מהארץ

בנחפה בכסף ובשדה הארץ (שדבריהם הובאו לעיל ע"י הגרש"ז) אוסרים זריעה בעציץ שאינו נקוב (כלומר, המנותק לגמרי מהארץ) בשביעית, מתוך השוואה לדיני תרומות ומעשרות. הגרש"ז מסביר שודאי שאין חיוב תורה באף אחד מאלו, השאלה היא אם נכון לגזור על עציץ שאינו נקוב משום צמחים שיש להם קשר עם הארץ.

מהו השיקול לגזור על תרומות מעשרות וכלאיים? שהלכות אלו נוהגות בכל השנים. על ערלה לא גזרו, מפני שהיא נוהגת רק בשנים הראשונות של קיום הצמח. הגרש"ז אומר שאם כך, הגיוני גם לא לגזור על שביעית, הנוהגת פעם בשמיטה. למעשה הוא מביא בשם החזון איש שניתן להקל בצירוף הספקות: עציצים בתוך הבית, שיש ספק ספקא אם גזרו עליהם. למעשה הפוסקים מקלים בעציצים בבית המנותקים מן הקרקע. אם מדובר באדניות המחוברות לבניין, יוותר ספק אחד, ועל כן במקרה זה יש יותר מקום להחמיר.

זמירה בכרם ובעצים אחרים

בתורה הזמירה מפורשת לאיסור. במסכת מועד קטן (דף ג ע"א) אוסרים את הקרסום והזירוד מדרבנן.

רש"י מבאר שהזמירה שאסרה התורה היא בכרם של גפנים בלבד.

החזון איש אומר שלכאורה יש הבדל באיכות המלאכה והשפעתה על הגפן ועל עצים אחרים. אחרת לא ניתן להצדיק הבחנה ביניהם.

הרב קוק מרחיב את העניין. בהתייעצות עם חקלאים, הוא זיהה שני סוגי זמירה: האחת מיועדת לגרום ליותר ענבים לצאת באותה השנה, והשנייה נועדה להגן על העץ מהתפשטות שהעץ אינו יכול לעמוד בה. נראה שהוא מבין שהזמירה הגורמת לריבוי פירות היא האסורה מן התורה (וקיימת בגפן באופן ייחודי), וגזם של עצים אחרים, המשפרים את בריאות העץ, אסורה מדרבנן בלבד.

יש לציין שמהרשב"ם (במסכת בבא בתרא) משמע שאינו מבחין בין זמירה של גפן ושל עצים אחרים.

זמירה בשינוי וכוונת המלאכה

במסכת סנהדרין (דף כו ע"א) ראו החכמים אדם זומר בשביעית. הם אומרים שאם הוא זומר לצורך העצים זה מותר, ואם זה

לצורך הזמירה זה אסור, והלב יודע אם לעקל (שם העץ הדרוש בבית הבד) או לעקלקלות. בעלי התוספות מקשים על כך: אם הוא זומר, מדוע שרצונו וכוונתו תשנה? הם עונים שזמירה היא פעולה הדורשת דיוק. אם הוא חותך לצורך העצים, החיתוך לא יהיה מדויק. המשמעות היא שיהיה הבדל בפעולה עצמה. משמע שאם הזמירה נעשית בדיוק, היא אסורה מן התורה, גם אם כוונתו לעצים, ולא לצורך חקלאי.

במסכת שביעית (פרק ד משנה ו) חלקו רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא אם מי שמזנב בגפנים או קוצץ קנים חייב לשנות מן המלאכה. משמע שחלקו אם יש איסור בפעולה זו הנעשית שלא בכוונת מלאכה. המהרי"ט נשאל אם מותר להאכיל תולעי משי את עלי התות שגדלו בשמיטה. בין הדיונים שהוא מעלה, הוא דן אם קטיפת העלים נחשבת לזמירה? במקרה זה הוא אומר שאין בקטיפת העלים סיוע לעץ. אך גם אם היה, הוא מכריע שאין בכך איסור זמירה, שכן הקוטף אינו מתכוון לזמירה. החזון איש אומר שמי שאינו מתכוון לזמירה כלל אכן אינו עובר על איסור. אך הזמירה היא עבודה מדויקת. כאשר אדם קוצץ ענפים לצרכו, סביר שהוא ישים לב שהקציצה תעשה באופן שלא יפגע בעץ, ואף יועיל לו. אם כך, הוא מתכוון גם להשבחת העץ, וזה אסור. התפארת ישראל וערוך השלחן חולקים על כך ואומרים שאם בפעולתו יש פסיק רישא שיספיק את הקרקע, זה אסור, גם אם אינו מתכוון כלל.

לפי החזון איש והמהרי"ט, מדוע "פסיק רישא" שכזה מותר בשמיטה? ראינו שני הסברים: הרב אהרנסון: התורה אסרה ארבע מלאכות מסוימות מאוד בשמיטה. מניין לנו שכל שינוי במלאכות הללו כלול באיסור התורה? דבר זה אינו נכון ביחס לשבת, משתי סיבות: א. ביחס לשבת התורה אוסרת את המלאכות, בצורה כללית ורחבה יותר. ב. "מלאכת מחשבת אסרה תורה" ביחס לשבת. המשמעות היא שמלאכות שניתן לייחס אותן לתודעה שלנו כלולות באיסור. ביחס לשמיטה שני הדברים אינם קיימים, ולכן אין איסור "פסיק רישא" ביחס לשמיטה. הרב ישראל: האיסור אינו בפעולת הזמירה, אלא בהצגת הבעלות הבאה לידי ביטוי בזמירה. על כן אין איסור בעצם החיתוך, אלא החיתוך באופן הדואג לעץ. אם האדם אינו חושב על כך, הרי שאינו מפגין בעלות, ואין בכך איסור.

זמירה בשינוי

הרמב"ם אומר שאם אדם זקוק לעצים בשביעית, יקצוץ שלא כדרך עבודתה. המקדש דוד מסיק מכך שמותר לעשות את העבודות החקלאיות בשינוי. הרב אלישיב אומר שזה תלוי בסוג השינוי. רק שינוי המשנה את התוצאה מתיר, לא שינוי בדרך הפעולה. הרא"ה קוק אומר שגם במקומות בהם ניתן להתיר זמירה, יש לעשות זאת בשינוי. ברם, הוא אומר שקשה למצוא שינוי מוצלח, מכיוון שהזמירה היא פעולה הדורשת דיוק ומקצועיות.

השקיה

במועד קטן (דף ב ע"ב) נאמר היתר ההשקיה בחול המועד ובשביעית יחד. מהגמרא משמע שאחד משיקולי ההיתר המרכזיים להיתר שני הדברים הוא שמא העצים ימותו. רבנו ירוחם והרמב"ם חולקים אם במקומות בהם התירו במועד משום הפסד נדרשים לעשות את המלאכה בשינוי או בצמצום. ביחס לחול המועד פוסק השולחן ערוך כרבנו ירוחם, שאין צורך בשינוי. השש"כ אומר שלכאורה יש לפסוק כך גם ביחס לשמיטה. מורנו הרב ישראלי מראה שהרמב"ם מאריך בהסבר החשיבות של ההשקיה בשביעית. הוא מסביר שההשקיה היא דבר כל כך בסיסי לחיי העץ, שגם הרמב"ם מודה שמותר להשקות כדרכו, כדי למנוע פגיעה משמעותית של העץ. לעומת זאת, הרב ליברמן נוטה להחמיר, וכך גם פוסקים אחרים. למעשה הרב רימון מסכם שרוב הפוסקים מנחים לרווח את הזמנים בין ההשקות, ולהשקות רק כאשר יש צורך שימנע פגיעה של הצמחים. כאשר מפעילים את הממטרה, ניתן להשאיר פתוחה ללא הגבלה. עדיף לעשות זאת על ידי מחשב, ולכוונו מראש אם ניתן.

ביחידה זו סיימנו את העיסוק במלאכות זריעה וזמירה והמלאכות הנגזרות מהן. ביחידה הבאה נעבור למלאכת הקצירה והבצירה.